

Conceptual Model of Will Based on Islamic Sources

Majid Ghandizadeh *

Master of general psychology at
Imam Khomeini Research Institute

**Mohammad Reza
Jahangirzadeh Qomi**

lecturer (Ph.D.) in psychology, Imam
Khomeini Education and Research
Institute, Qom, Iran

Mohammad Reza Ahmadi

Assistant Professor, Imam Khomeini
Educational and Research Institute,
Qom, Iran

Abstract

The present study sought to achieve the two goals of developing a conceptual model of will based on Islamic sources and checking its validity using linguistic semantics, qualitative content analysis, and descriptive contextualization. With the formation of the semantic domain of will, 36 primary concepts of adviser to will were identified in Islamic sources. The results of the "content validity check" at this stage led to the removal of 20 concepts and the remaining 16 concepts. The results of the search for explanatory descriptive sentences related to the sixteen concepts were as much as 52146 data based on the principle of saturation, which were screened in two stages of book weakness and lack of conceptual connection. The result of the screening was the removal of 51081 data and the remaining 1074 data, which were analyzed by coding them in three stages: initial open coding, open axial coding, and selective open coding. The result of this process was 265 open codes, 19 core codes and 4 selective codes. This process showed that the will, based on Islamic sources, consists of 19 components in the form of 4 dimensions. These components are: intellect and soul (as a meta-organizer), belief patterns, desires and needs, mood, socio-cultural environment (antecedent dimension), environmental events, attention, personal reflections, arousal, evaluation, intention., active effort, action (process dimension), psychological-spiritual collapse, worldly-hereafter confusion, psychological-spiritual growth, action organization and

* Corresponding Author: Ghandizadeh.majid@gmail.com

How to Cite: Ghandizadeh, M., Jahangirzadeh Qomi, M. R., Ahmadi, M. R. (2023). Conceptual Model of Will Based on Islamic Sources, *Journal of Culture of Counseling and Psychotherapy*, 14(56), 1-37.

resilience (consequence dimension). These components were evaluated by 9 humanities and psychology experts and were evaluated favorably using "Content Validity Index (CVI)" (CVI=0.97). This model has provided a suitable basis for diagnosis, scale design and formulation of therapeutic interventions for this structure..

Keywords: Will, Determination, Conceptual Model, Qualitative Analysis Method, Islamic Sources.

مدل مفهومی اراده بر اساس منابع اسلامی

کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی، موسسه آموزشی پژوهشی
 امام خمینی، قم، ایران.

* مجید قندی زاده

دکتری روان‌شناسی، استادیار گروه روان‌شناسی موسسه
 آموزشی پژوهشی امام خمینی، قم، ایران

 محمدرضا جهانگیرزاده قمی

دکتری روان‌شناسی، استادیار گروه روان‌شناسی موسسه
 آموزشی پژوهشی امام خمینی، قم، ایران.

 محمدرضا احمدی

چکیده

پژوهش حاضر به دنبال دستیابی به دو هدف تدوین مدل مفهومی اراده بر اساس منابع اسلامی و بررسی میزان روایی آن به روش معناشناسی زبانی، روش کیفی تحلیل محتوا و روش توصیفی زمینه‌یابی بود. با تشکیل حوزه معنایی اراده ۳۶ مفهوم اولیه مشیر به اراده در منابع اسلامی شناسایی شد. نتایج حاصل از «بررسی روایی محتوایی» در این مرحله، به حذف ۲۰ مفهوم و باقی‌ماندن ۱۶ مفهوم دیگر منجر شد. نتایج حاصل از جستجوی جملات توصیفی تبیینی مرتبط با مفاهیم شانزده گانه، بالغ بر ۵۲۱۴۶ داده بر اساس اصل اشباع بود که در دو مرحله ضعف کتاب و عدم ارتباط مفهومی، غربال شدند. حاصل غربالگری، حذف ۵۱۰۸۱ داده و باقی‌ماندن ۱۰۷۴ داده بود که با کدگذاری آن‌ها در سه مرحله کدگذاری باز اولیه، کدگذاری باز محوری و کدگذاری باز انتخابی تحلیل شدند. حاصل این فرایند ۲۶۵ کدباز، ۱۹ کد محوری و ۴ کد انتخابی بود. این فرایند نشان داد که اراده بر اساس منابع اسلامی از ۱۹ مؤلفه در قالب ۴ بُعد تشکیل شده است. این مؤلفه‌ها عبارت‌اند از: عقل و هوای نفس (به‌عنوان فراسازمان‌دهنده)، الگوهای باور، امیال و نیازها، خلق و خو، محیط اجتماعی - فرهنگی (بعد پیش‌بینی)، رویدادهای محیطی، توجه، تأملات شخصی، انگیزختگی، ارزیابی، قصد، تلاش فعال، عمل (بعد فرایندی)، فروپاشی روانی - معنوی، سرگشتگی دنیوی - اخروی، رشد روانی - معنوی، سازمان‌دهی عمل و تاب‌آوری (بعد پیامدی). این مؤلفه‌ها توسط ۹ کارشناس علوم انسانی و روان‌شناسی مورد ارزیابی قرار گرفته و با استفاده از «شاخص روایی محتوایی

(CVI) «مطلوب ارزیابی شد (CVI=0.97). این مدل زمینه مناسبی برای تشخیص، طراحی مقیاس و تدوین مداخلات درمانی این سازه را فراهم کرده است.

کلیدواژه‌ها: اراده، عزم، مدل مفهومی، روش تحلیل کیفی، منابع اسلامی.

مقدمه

«اراده» از جمله مفاهیمی است که قدمت دیرینه‌ای در متون فلسفی و دینی دارد تا جایی که می‌توان ریشه آن را دست‌کم در حدود پانصد سال قبل از میلاد مسیح جستجو کرد (موسوی‌الحمینی، ۱۳۶۲: ص ۶). وجود اراده در انسان، بدیهی است و نیاز به اثبات ندارد چراکه هر کس در درون خود، آن را با علم حضوری که خطاناپذیر است، می‌یابد (طوسی، ۱۳۵۸: ص ۱۰۴؛ صدرالدین شیرازی، ۱۴۲۸، ج ۶: ص ۲۸۵)، البته با توجه به مشکک بودن مراتب آگاهی و اختیار انسان، اراده‌ی وی نیز مشکک و ذو مراتب است (احمدی‌خواه و همکاران، ۱۴۰۱). در میان قدما سقراط، نه تنها وجود اراده را قطعی می‌داند بلکه ضعف اراده را ناممکن می‌داند چراکه معتقد است امکان اینکه انسان برخلاف خرد خویش رفتار کند، وجود ندارد و شهوات و امیال آن‌چنان قدرتی ندارند که بتوانند بر خرد چیره شوند (سقراط، ۱۹۹۷: ص ۷۸۲ به نقل از توکلی و آذرگین، ۱۳۹۲)؛ بنابراین در متون فلسفی، کلامی و اخلاقی به اراده از جنبه اثباتی کمتر پرداخته شده است، اما از آنجاکه شناخت ماهیت اراده مسئله‌ای غامض بوده است، اختلاف نظر زیادی در ارائه تعریف آن صورت گرفته است تا جایی که صدرالدین شیرازی (۱۴۲۸، ج ۴: ص ۱۱۳) می‌گوید: «با اینکه اراده نزد عقل واضح و روشن است و با امور دیگر مشتبه نمی‌شود، اما تعبیری که بتواند تمامی حقیقت آن را در بر بگیرد، ممکن نیست و کار مشکلی است».

ورود مفهوم اراده به دنیای روان‌شناسی نوین با تغییر و تحولاتی روبه‌رو شد، گرچه کنش‌گرایانی^۱ نظیر جیمز^۲ (۱۸۹۰) به طرح موضوع اراده در میان مباحث خود پرداختند، اما از سوی دیگر فروید^۳ که رویکرد روان‌تحلیل‌گری^۴ را بنا نهاد، رفتارهای انسان را نشئت گرفته از اراده نمی‌دانست، وی مفهوم سائق^۵ را جایگزین اراده کرد (ریو،^۶ ۱۳۸۶،

-
1. Functionalists
 2. James, W.
 3. Freud, S.
 4. Psychoanalysis
 5. Drive
 6. Reeve, J.

ص ۲۸) و باورداشت که اغلب رفتارهای انسان به‌جای آنکه تحت‌تأثیر اهداف کنونی وی باشند، توسط گذشته تعیین می‌شوند (فیست^۱، فیست^۲ و رابرتس^۳، ۱۳۹۵: ص ۹۳)؛ اما حقیقت آن است که گرچه فروید اراده را انکار کرده اما به‌گونه‌ای دیگر آن را در میان نظریه خود جای‌داده است، آنجا که وی در رابطه با حل تعارض موجود بین تکانه‌های «نهاد»^۴ و خواسته‌های «فرامن»^۵ صحبت می‌کند و نهاد را منبع امیال تکانشی و فرامن را جنبه‌ای از معیارهای ارزشمند و متعالی معرفی می‌کند، از نیروی سومی تحت عنوان «من»^۶ سخن به میان می‌آورد که کار آن مدیریت تعارض بین نهاد و فرامن است و این یکی از ویژگی‌های مهمی است که فیلسوفان باستان در کارکرد اراده و زمینه تعارض عقل و وسوسه بیان کرده‌اند (کراگلانسکی^۷ و کوپتز^۸، ۲۰۱۰: ص ۲۹۷). اسکینر^۹ نیز که از رفتارگرایان^{۱۰} رادیکال بود، به اتهام غیرعلمی بودن، موضوع اراده را رد کرد (میشل^{۱۱} و آیدوک^{۱۲}، ۲۰۰۴: ص ۹۹)، وی معتقد بود رفتار انسان از عمل ارادی ناشی نمی‌شود، بلکه مانند هر پدیده قابل‌مشاهده‌ای به‌صورت قانونمند تعیین می‌شود (فیست، فیست و رابرتس، ۱۳۹۵، ص ۶۷۴).

برخلاف فروید و اسکینر، آدلر^{۱۳} که سال‌ها در مکتب فروید آموزش دیده بود؛ انسان را خودمختار دانست و معتقد بود در کنار وراثت و محیط، درنهایت خود انسان‌ها هستند که مسئولیت استفاده از توانایی‌هایشان را بر عهده دارند (فیست، فیست و رابرتس، ۱۳۹۵، ص ۱۴۱ و ۱۴۲)، وی می‌گوید: وراثت و محیط هیچ‌کدام نمی‌تواند رشد شخصیت را

1. Feist, J.
2. Feist, G.
3. Roberts, T.
4. Id
5. Super Ego
6. Ego
7. Kruglanski, A.
8. Köpetz, C.
9. Skinner, B.
10. Behaviorists
11. Mischel, W.
12. Ayduk, O.
13. Adler, A.

به‌طور کامل تبیین کند، ما برای شکل‌دهی نیروهای اجتماعی که بر ما تأثیر دارد و استفادهٔ خلاقانه از آن‌ها برای ساختن یک سبک زندگی بی‌نظیر، صاحب اراده آزاد هستیم. فروم^۱ نیز انسان را گونه تکامل‌یافته‌ای از پریمات‌ها می‌داند که جبرگرایی غریزی در وی به حداقل رسیده و رشد مغز او به حداکثر رسیده است (فروم، ۱۹۷۶، ص ۱۳۷ به نقل از فیست، فیست و رابرتس، ۱۳۹۵، ص ۳۱۲)؛ بنابراین می‌توان برداشت کرد که وی نیز انسان را دارای اراده می‌داند. می^۲ (۱۳۹۵، ص ۲۳۲ و ۲۳۳) معتقد است پرداختن فروید به مسئلهٔ غریزه و تبیین رفتارهای انسان بر اساس آرزوها و سائق‌ها منجر به تضعیف اراده و قدرت تصمیم‌گیری و کم‌بها شدن حس مسئولیت فردی شد. وی معتقد است در دهه‌های اخیر گرایش به جبرگرایی همه‌گیر شده است تا انسان مجاب شود که ابژه‌ای درمانده و از کار افتاده است (می، ۱۳۹۵، ص ۲۳۵)؛ بنابراین سیر روان‌شناسی بعد از اسکینر و فروید به سمت گرایش به پذیرش اراده و مفاهیم مرتبط با آن حرکت کرده است؛ اما نکته قابل توجه این است که هیچ‌یک از این افراد در پی ارائه یک مدل مفهومی از این موضوع نبوده‌اند. مدل‌های خود‌مهارگری^۳ (ویر،^۴ ۲۰۱۲؛ میشل،^۵ شودا^۶ و پیک،^۷ ۱۹۸۸)، خود‌نظم‌بخشی (واس^۸ و بامیستر، ۲۰۰۴؛ گایلوت^۹ و همکاران، ۲۰۰۷؛ پیرز^{۱۰} و چنی^{۱۱}، ۲۰۰۴)، خودکارآمدی (بندورا^{۱۲}، ۱۹۹۱؛ میزو^{۱۳}، ۲۰۰۵)، خودمدیریتی (کانفر^{۱۴} و کارولی^{۱۵}، ۱۹۷۲)، خودآموزشی (میچن‌بام^۱، ۱۹۸۵) و کنش اجرایی خود (بنابو^۲ و تیرو^۳،

1. Fromm, E.
2. May, R.
3. Self-Control
4. Weir, K.
5. Mischel, W.
6. Shoda, Y.
7. Peake, P.
8. Vohs, K.
9. Gailliot, M.
10. Pierce, W.
11. Cheney, C.
12. Bandura, A.
13. Mezo, P.
14. Kanfer, F.
15. Karoly, P.

تیرویل^۳، (۲۰۰۱) - که عمدتاً در رویکرد شناختی مطرح شده‌اند، هر یک به نحوی در پی تبیین مفهوم اراده بوده‌اند.

تعاریف گوناگونی از اراده صورت گرفته است، به‌طور مثال: ارسطو^۴ آن را پلی میان آرزو و عمل می‌داند، کانت^۵ آن را نیروی ذهن می‌داند که با بکار بردن توان تصمیم‌گیری، امیال و هوس‌های بدن را به‌خاطر فضیلت و رستگاری، کنترل می‌نماید، شوپنهاور^۶ آن را نیرویی بی‌منطق، قدرت کورکورانه پیکار که بی‌هدف و بی‌برنامه عمل می‌کند، می‌داند و نیچه^۷ اراده را چیرگی دانسته و اندیشه فرمان‌دهنده را در ذات آن، به‌صورت نهفته در نظر گرفته است (یالوم^۸، ۱۳۹۰، ص ۴۱۰). در میان اندیشمندان مسلمان نیز اراده به انواع گوناگونی تعریف شده است، به‌طور مثال ابن‌سینا بر این باور است که اراده کردن یک چیز به معنای تصور آن است، به این صورت که میان تصور و متصور سازگاری و موافقتی باشد و تصور در متصور میلی برانگیزد (بوعلی سینا، ۱۴۱۱، ص ۱۶)؛ فارابی اراده را عنصری درونی در نظر می‌گیرد که به میل و خواست انسان فعلیت می‌بخشد (فارابی، ۱۴۲۱، ص ۵۲)؛ غزالی از دو نوع اراده صحبت می‌کند، نوع اول را اراده‌ای می‌داند که بین انسان و حیوان مشترک است، مانند اراده شهوات و تمایلات و نوع دوم آن را اراده‌ای در نظر می‌گیرد که مختص انسان است و از درک او از هدف رفتار و ثمره تلاش برای دستیابی به اسباب و عوامل رسیدن به مصلحت نشئت گرفته است (حجتی، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۱۱۷)؛ صدرالدین شیرازی اراده را به معنای میل و شوق شدیدی تعریف می‌کند که منشأ آن عقل عملی است (صدرالدین شیرازی، ۱۴۲۸، ج ۸، ص ۳۲۳)؛ وی در جای دیگر اراده را به علم تشبیه می‌کند و آن را علمی می‌داند که سبب صدور فعل می‌شود بدون آن که این صدور از

-
1. Meichenbaum, D.
 2. Benabou, R.
 3. Tirole, J.
 4. Aristotle
 5. Kant, I.
 6. Schopenhauer, A.
 7. Nietzsche, F.
 8. Yalom, I.

روی کراهت و جبر باشد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ص ۵۶۹)؛ طباطبائی، در کتاب تفسیر المیزان اراده را صفتی که به واسطه آن، از دو طرف ممکن، یک طرف همراه با علم و شعور ترجیح داده می‌شود، تعریف می‌کند (طباطبائی، ۱۳۷۳، ج ۱، ص ۱۰۶). در میان منابع اسلامی نیز تعاریفی از اراده ارائه شده است، به‌طور مثال زمانی که از امام کاظم علیه‌السلام در مورد اراده سؤال شد، ایشان در تعریف اراده مخلوقات فرمودند: اراده مخلوق، ضمیر و آهنگ درونی او است و آنچه پس از آن از او سر می‌زند^۱ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۱۰۹). بر اساس آموزه‌های قرآن کریم، نماز، روزه، جهاد، دوری از گناه، تقوا، توکل، صبر، تزکیه نفس، دعا و راز و نیاز با خداوند تقویت‌کننده اراده انسان (قنبرپور، معصومه و نعل‌بندی گوی آجاج، شهید، ۱۴۰۰) و شک و غفلت از مهم‌ترین عوامل تضعیف‌کننده آن است (زمانی، ۱۴۰۰). مطالعات نشان می‌دهد اراده با توانمندی‌های شخصیتی زنان مطلقه (رزمجویی، ۱۳۹۶، ص ۵۴)، سبک تصمیم‌گیری عقلانی جوانان (شیره‌بند، ۱۳۹۵، ص ۹۱)، پیشرفت تحصیلی (شریفی‌آردانی، ۱۳۹۰، ص ۷۷)، افزایش رشد پس از آسیب (موسوی، گودرزی و تقوی، ۱۳۹۹، ص ۸۹)، به تعویق انداختن زمان خواب (جاب^۲، دوک^۳ و والتون^۴، ۲۰۱۰)، رابطه مثبت و معنادار دارد، از طرف دیگر ضعف اراده پیش‌بینی‌کننده اختلالات روان‌شناختی از جمله اختلال اضطراب فراگیر (امیری، ۱۳۹۶، ص ۱۳۶)، اختلال وسواسی - اجباری (نوروزی، ۱۳۹۵)، افسردگی، اختلالات خوردن و اختلالات اعتیادی (محمدپور و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۱۹۶-۱۹۰) است. پژوهش‌ها حاکی از آن است که باورهای ضمنی افراد در مورد اراده بر تمایل آن‌ها تأثیر می‌گذارد (جاب و همکاران، ۲۰۱۰؛ موخوپادیای^۵ و جوهر^۶، ۲۰۰۵)، همچنین قدرت اراده با انواع مختلف

۱. قُلْتُ لَأَبِي الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَخْبَرَنِي عَنِ الْإِرَادَةِ مِنَ اللَّهِ وَ مِنَ الْخَلْقِ قَالَ فَقَالَ الْإِرَادَةُ مِنَ الْخَلْقِ الضَّمِيرُ وَمَا يَبْدُو لَهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ مِنَ الْفِعْلِ ...

2. Job, V.
3. Dweck, C.
4. Walton, G.
5. Mukhopadhyay, A.
6. Johar, G.

دستاوردهای فردی نظیر خودکنترلی (جنارا^۱، پیترز^۲ و میلیاوسکایا^۳، ۲۰۲۳) تحقق و تسهیل دستیابی به اهداف (برنکر^۴ و جاب، ۲۰۱۵؛ بالدوین^۵ و همکاران، ۲۰۲۲)، پایبندی به برنامه‌های سلامت (برنکر و جاب، ۲۰۱۵) و سلامت درونی (برنکر و همکاران، ۲۰۱۷)، رابطه مثبت دارد و می‌تواند بر رفتار انسان اثر بگذارد (جاب و همکاران، ۲۰۱۰؛ ۲۰۱۵) و از تجربیات اثر پذیرد (کلینگر^۶ و همکاران، ۲۰۱۸؛ سیبر^۷ و همکاران، ۲۰۱۹). پژوهش‌ها نشان داده‌اند که اراده، از جمله مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار و شکل‌دهنده به شاکله و شخصیت انسان است (محمدعلی نژاد عمران و شمخی، ۱۳۹۹) و هرچقدر شخصیت انسان متعالی‌تر باشد، اراده در او قوی‌تر است (آزادی، زهره و نصری، عبدالله، ۱۳۹۹) لذا می‌تواند زمینه شکل‌گیری عمل مشاوره را فراهم کند و طراحی فرایند مشاوره بر اساس آن می‌تواند زمینه تغییر و تحول در مراجعین را بهتر فراهم کند (اسکندری و همکاران، ۱۳۹۶).
باتوجه به این که شناخت معنا و حقیقت اراده امری پیچیده و مشکل است؛ لذا در زمینه تفسیر و بیان ماهیت کلی آن اختلاف نظر به وجود آمده است (عمیق، ۱۳۹۲) و از طرف دیگر این ابهام به قدری زیاد است که پژوهشگران حوزه انگیزش پس از انجام تحقیقاتی به این نتیجه رسیدند که فرایندهای ذهنی قابل ارزیابی نظیر برنامه‌ها، هدف‌ها و راهبردها بهتر از نیروی اراده می‌تواند مدل کلی انگیزش را مشخص کند (ریو، ۱۳۸۶، ص ۲۹)، اما توجه ویژه اندیشه اسلامی به اراده از طرفی و مفید بودن سازه اراده در تبیین کنش‌ها و توانش‌های انسانی، پژوهشگران را بر آن داشت تا با استفاده از منابع اسلامی به شناسایی مؤلفه‌های تبیین‌کننده اراده پردازد و درنهایت با کشف روابط فرضی میان این مؤلفه‌ها و فرآیند تحقق اراده به مدل پرداززی در رابطه با مفهوم اراده دست پیدا کند.

1. Gennara, A.
2. Peetz, J.
3. Milyavskaya, M.
4. Bernecker, K.
5. Baldwin, C.
6. Klinger, J.
7. Sieber, V.

روش پژوهش

این پژوهش به لحاظ هدف، «بنیادی» بوده و به دنبال افزایش حیطه دانش و آگاهی است و از لحاظ رویکرد، کیفی - کمی است که به آن آمیخته^۱ از نوع طرح متوالی اکتشافی^۲ گفته می‌شود و مشتمل بر سه روش معناشناسی زبانی^۳، روش تحلیل محتوا سیه و شانون^۴ و روش توصیفی زمینه‌یابی^۵ است. از روش اول در مرحله جمع‌آوری مفاهیم مشیر به اراده در منابع اسلامی، از روش دوم در جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها و از روش سوم به منظور بررسی روایی محتوایی استفاده شد.

جامعه متنی پژوهش، کلیه جملات توصیفی و تبیینی موجود در قرآن کریم و همه‌ی روایات موجود در کتب قبل از قرن پنجم هجری است که بر اساس طبقه‌بندی طباطبائی (۱۳۹۰: ص ۲۸۶-۲۶۵) در منابع روایی سطوح «الف»، «ب» قرار دارند. منظور از منابع درجه الف و ب، کتب روایی اندیشمندان تا سده پنجم هجری مانند شیخ کلینی، سیدرضی، شیخ صدوق، شیخ مفید، شیخ طوسی و شیخ طبرسی می‌باشد (طباطبائی، ۱۳۹۸: ص ۲۸۶-۲۶۵). از متون با درجه "ج" به‌عنوان مؤید استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش در بخش کمی متخصصان روان‌شناسی و علوم حوزوی در شهر قم و تهران بودند. افرادی که در تحصیلات دانشگاهی روان‌شناسی دارای تحصیلات عالی (مدرک تخصصی دکتری) و در تحصیلات حوزوی در سطوح خاجر (تحصیلات سطح سوم و چهارم) مشغول یا فارغ‌التحصیل شده‌اند.

نمونه‌گیری در این پژوهش، غیر تصادفی^۶ و از نوع هدفمند^۷ بود. بر اساس در مجموع تعداد ۱۰۷۴ مستند قرآنی و روایی از طریق نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شد. در مرحله

1. Mixed method
2. Exploratory sequential design
3. Language semantic
4. Sieh & Shannon
5. Survey
6. Nonrandom
7. Purposive sampling

«بررسی روایی محتوایی» نیز بر اساس روش نمونه‌گیری هدفمند و مطابق با نظر لین^۱ (۱۹۸۶: به نقل از عباسی، ۱۳۹۷، ص ۱۳۳) تعداد ۹ متخصص علوم انسانی و روان‌شناسی انتخاب شدند.

مراحل اجرای تحقیق: به منظور استخراج مفاهیم مشیر به اراده بر اساس منابع اسلامی (قرآن و روایات) از روش معناشناسی زبانی استفاده شد. بر اساس این نظریه اشتراک در یک ویژگی می‌تواند عاملی برای طبقه‌بندی واژه‌ها در یک حوزه باشد (شجاعی و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۱۳). این روش، بر دو شیوه تحلیل مؤلفه‌ای^۲ و معناشناسی ساخت‌گرا استوار است (لیونز^۳، ۲۰۰۹، به نقل از نوری و همکاران، ۱۳۹۵: ص ۱۱) که از هر دو شیوه در این تحقیق استفاده شد. با تشکیل حوزه معنایی اراده در لغت و روان‌شناسی ۳۶ مفهوم اولیه مشیر به اراده در منابع اسلامی شامل اراده، طلب، اختیار، رغبت، میل، شوق، شهوة، محبة، ودّ، تمنی، انتخاب، مشیت، عزم، صبر، حزم، صریمة، قصد، تحرّی، نیت، إمعة، المنزعة، الهوی، الاصرار، نکث، إهمال، جزم، هم، ابتغاء، قضاء، قدرت، عطوفة، تصمیم، علم، عمل، فکر و تقوا شناسایی شد. نتایج حاصل از «بررسی روایی محتوایی» به منظور میزان قرابت مفاهیم مذکور با اراده در منابع اسلامی، به حذف ۹ مفهوم ودّ، إمعة، المنزعة، نکث، إهمال، قضاء، قدره، عطوفة و تصمیم و باقی ماندن ۲۷ مفهوم دیگر منجر شد. برای جمع‌آوری نظرات کارشناسان فرمی تهیه شد که از ۱۱ کارشناس درخواست شد بر اساس ۱. حوزه معنایی اراده در کتب لغت و ۲. حوزه معنایی اراده بر اساس تعاریف و مؤلفه‌های روان‌شناختی آن، با اختصاص عدد از ۱. «غیرمرتبط» تا ۴. «کاملاً مرتبط» قرابت این واژگان را با خرد در منابع اسلامی معین نمایند و اگر غیر از لغات ذکر شده، واژه دیگری را مناسب می‌دانند، با ذکر اولویت معرفی کنند. میزان CVI محاسبه شده برای هر مفهوم در جدول شماره ۱ آمده است:

-
1. Lynn, M. R.
 2. Componential analysis
 3. Lyons, J.

جدول ۱: روایی محتوایی مفاهیم مشیر به اراده در منابع اسلامی

ردیف	مفهوم	کارشناس موافق				کارشناس مخالف		CVI	وضعیت
		گزینه ۴	گزینه ۳	گزینه ۲	گزینه ۱	گزینه ۲	گزینه ۱		
۱	اراده	۸						۱	تأیید
۲	طلب	۲	۵	۱				۰,۸۷۵	تأیید
۳	اختیار	۵	۲	۱				۰,۸۷۵	تأیید
۴	رغبت	۷	۱					۱	تأیید
۵	میل	۷		۱				۰,۸۷۵	تأیید
۶	شوق	۶	۱	۱				۰,۸۷۵	تأیید
۷	شهوة	۳	۴	۱				۰,۸۷۵	تأیید
۸	محبّة	۲	۵	۱				۰,۸۷۵	تأیید
۹	وَدّ	۱	۴	۲	۱			۰,۶۲۵	رد
۱۰	تمنی	۲	۵	۱				۰,۸۷۵	تأیید
۱۱	انتخاب	۴	۳	۱				۰,۸۷۵	تأیید
۱۲	مشیة	۴	۳	۱				۰,۸۷۵	تأیید
۱۳	عزم	۶	۱	۱				۰,۸۷۵	تأیید
۱۴	صبر	۴	۳	۱				۰,۸۷۵	تأیید
۱۵	حزم	۵	۲	۱				۰,۸۷۵	تأیید
۱۶	صریمة	۳	۴	۱				۰,۸۷۵	تأیید
۱۷	قصد	۷		۱				۰,۸۷۵	تأیید
۱۸	تحرّی	۵	۲	۱				۰,۸۷۵	تأیید
۱۹	نیّة	۳						۱	تأیید
۲۰	إمعة	۱	۴	۳				۰,۶۲۵	رد
۲۱	المنزعة	۴	۲	۲				۰,۷۵	رد
۲۲	الهوی	۴	۳	۱				۰,۸۷۵	تأیید
۲۳	الاصرار	۴	۴					۱	تأیید
۲۴	نکث	۲	۳	۱	۲			۰,۶۲۵	رد
۲۵	إهمال	۲	۲	۲	۲			۰,۵	رد
۲۶	جزم	۵	۲	۱				۰,۸۷۵	تأیید
۲۷	همّ	۴	۳		۱			۰,۸۷۵	تأیید
۲۸	ابتغاء	۴	۳	۱				۰,۸۷۵	تأیید

وضعیت	CVI	کارشناس مخالف		کارشناس موافق		مفهوم	ردیف
		گزینه ۱	گزینه ۲	گزینه ۳	گزینه ۴		
رد	۰,۵	۲	۲	۲	۲	قضاء	۲۹
رد	۰,۶۲۵	۲	۱	۱	۴	قدرة	۳۰
رد	۰,۵	۲	۳	۳	۱	عطوفة	۳۱
رد	۰,۷۵		۲	۱	۵	تصميم	۳۲
تأيد	۰,۸۷۵			۱	۷	علم	۳۳
تأيد	۰,۸۷۵			۱	۷	عمل	۳۴
تأيد	۰,۸۷۵			۱	۷	فكر	۳۵
تأيد	۰,۸۷۵			۱	۷	تقوا	۳۶

حداقل مقدار قابل قبول برای شاخص CVI برابر با ۰/۷۹ است و اگر شاخص CVI کمتر از این مقدار باشد، آن مفهوم حذف می‌گردد (فتیحی آشتیانی، ۱۳۹۵، ج ۲، صص ۲۷-۳۰)؛ بنابراین با لحاظ این قانون، مفاهیم وُد، اِمْعَه، المنزعة، نکث، إهمال، قضاء، قدرة، عطوفة و تصمیم با میزان شاخص روایی محتوایی ۰,۶۲۵، ۰,۶۲۵، ۰,۷۵، ۰,۶۲۵، ۰,۵، ۰,۵، ۰,۶۲۵، ۰,۵، ۰,۶۲۵، ۰,۷۵، ۰,۵، ۰,۶۲۵، ۰,۵ حذف و ۲۷ مفهوم دیگر در این مرحله به‌عنوان مفاهیم مرتبط با حوزه اراده باقی می‌مانند.

در مرحله بعد، یعنی «جمع‌آوری مستندات»، ۲۷ مفهوم به‌دست آمده در مرحله‌ی قبل با استفاده از راهبرد «جستجوی واژگانی» در منابع اسلامی (نرم‌افزار جامع التفسیر (بخش قرآن)، نرم‌افزار جامع الاحادیث و میزان الحکمة) جستجو گردید. نتایج حاصل از جستجوی جملات توصیفی - تبیینی مرتبط با مفاهیم نوزده‌گانه، بالغ بر ۵۲۱۴۶ داده بود که در دو مرحله ضعف از جهت سند و عدم ارتباط با موضوع پژوهش از حیث مفهومی و کارکردی غربال شدند. حاصل غربالگری، حذف ۵۱۰۸۱ مستند و باقی ماندن ۱۰۷۴ داده اسلامی بود که بر این اساس مفاهیم میل، شوق، تمنی، انتخاب، مشیت، صریمه، قصد، تحری، اِمْعَه، المنزعة، اصرار، جزم و ابتغاء به دلیل عدم تأمین داده مناسب، از چرخه کدگذاری سه مرحله‌ای کنار گذاشته شدند، در نتیجه، از میان مفاهیم بیست و هفتگانه مشیر به اراده، ۱۶ مفهوم برای تحلیل در چرخه کدگذاری وارد شدند. این مفاهیم شامل

اراده، طلب، اختیار، رغبت، شهوت، حُب، عزم، صبر، حزم، نیت، الهوی، همّت، علم، عمل، فکر و تقوا بودند که به شیوه نظریه تحلیل محتوا سیه و شانون در سه مرحله کدگذاری باز^۱، کدگذاری محوری^۲ و کدگذاری انتخابی^۳ تحلیل شدند (محمدپور، ۱۳۹۸: ص ۲۹۰). نتایج حاصل از دو مرحله غربالگری در جدول شماره ۲ منعکس شده است.

جدول ۲: نتایج حاصل از دو مرحله غربالگری مجموع روایات

ردیف	مفاهیم مشیر به اراده	مستندات شناسایی شده در مرحله اول	روایات حذف شده از طریق غربالگری	روایات باقی‌مانده
۱	اراده	۴۷۶۴	۴۶۲۸	۱۳۶
۲	طلب	۷۸۵۰	۷۸۴۴	۶
۳	اختیار	۴۲۷	۴۱۰	۱۷
۴	رغبت	۱۴۹۳	۱۴۱۸	۷۵
۵	میل	۲۴۸	۲۴۸	۰
۶	شوق	۶۷	۶۷	۰
۷	شهوة	۴۸۷۱	۴۷۲۰	۱۵۱
۸	حُب	۵۷۹	۵۵۹	۲۰
۹	وُد	۹۵۳	۹۵۳	۰
۱۰	تمنی	۳۳۱	۳۳۱	۰
۱۱	انتخاب	۲۳۲	۲۳۲	۰
۱۲	مشیه	۱۷۰	۱۷۰	۰
۱۳	عزم	۳۶۰۸	۳۵۷۱	۳۷
۱۴	صبر	۱۹۶۲	۱۸۸۱	۸۱
۱۵	حزم	۱۵۴۳	۱۴۷۵	۶۸
۱۶	صریمه	۷	۷	۰
۱۷	قصد	۲۲۹۸	۲۲۹۸	۰
۱۸	تحرّی	۴۶	۴۶	۰

1. Open Coding
2. Axial Coding
3. Selective Coding

ردیف	مفاهیم مشیر به اراده	مستندات شناسایی شده در مرحله اول	روایات حذف شده از طریق غربالگری	روایات باقی‌مانده
۱۹	تَبَّه	۲۵۶۲	۲۵۲۲	۴۰
۲۰	إِئْتَهُ	۷	۷	۰
۲۱	المنزعة	۰		
۲۲	الهوى	۱۰۶۸	۹۷۴	۹۴
۲۳	الاصرار	۱۹۲	۱۹۲	
۲۴	نكث	۱۵۸۹	۱۵۸۹	
۲۵	إهمال	۷۶	۷۶	
۲۶	جزم	۲۹۲	۲۹۲	
۲۷	هَمَّت	۶۸۱	۵۶۶	۱۱۵
۲۸	ابتغاء	۱۰۴۲	۱۰۴۲	۰
۲۹	قضاء	۴۶۹۷	۴۶۹۷	۰
۳۰	قدرة	۳۰۴۳	۳۰۴۳	۰
۳۱	عطوفة	۰	۰	۰
۳۲	تصميم	۲۸	۲۸	۰
۳۳	علم	۱۳۱۰	۱۲۲۱	۸۹
۳۴	عمل	۱۲۹۸	۱۲۱۹	۸۸
۳۵	فكر	۱۳۱۰	۱۲۶۹	۴۱
۳۶	تقوا	۱۵۰۲	۱۴۸۶	۱۶
	جمع	۵۲۱۴۶	۵۱۰۸۱	۱۰۷۴

با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند بر اساس اصل اشباع، ۲۶۵ کدباز اولیه، ۱۹ کد محوری و ۴ کد انتخابی شناسایی شد. روش کار به صورت بود که در مرحله کدگذاری باز، پس از خواندن متن هر جمله، مفهوم اصلی آن استخراج و در قالب کدهایی ثبت گردید. کدهای باز بدون در نظر گرفتن روابط تلقی می‌شوند که بر چسب‌های ذهنی جداگانه به وقایع و پدیده‌ها نسبت می‌دهند (استراوس^۱ و کوربین^۲، ۱۹۹۰). در این مرحله ۲۶۵ کدباز به دست

1. Strauss, A.
2. Corbin, J.

آمد. در مرحله‌ی بعدی این کدها با یکدیگر مقایسه و موارد مرتبط و مشابه با یکدیگر ادغام و برای هر یک عنوان مناسبی انتخاب شد که ۱۹ کدمحوری را تشکیل دادند که مؤلفه‌های اصلی اراده می‌باشند، در نهایت، ۴ مقوله عمده در کدگذاری انتخابی استخراج شد.

مرحله بعد از کدگذاری، نسبت سنجی میان ۱۹ مؤلفه شناسایی شده بود که نتایج حاصل از آن منجر به تدوین مدل مفهومی اراده گردید. برای بررسی روایی محتوایی داده‌های مربوط به نظر کارشناسان مطابق آنچه شولتز و دیگران (۲۰۱۴)؛ به نقل از رفیعی‌هنر، (۱۳۹۷: ص ۱۴۲) بیان کرده‌اند، از ضریب شاخص روایی محتوا^۱ (CVI) استفاده شد. در راستای محاسبه شاخص روایی محتوا، تعداد کارشناسانی که نمره ۳ و ۴ داده‌اند بر کل کارشناسان تقسیم می‌شوند. حداقل مقدار قابل قبول برای شاخص CVI برابر با ۰/۷۹ است و اگر شاخص CVI یک مفهوم یا مؤلفه کمتر از ۰/۷۹ باشد، آن گویه باید حذف شود (فتحی آشتیانی و دیگران، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۲۹). طبق آنچه درباره بررسی روایی محتوایی ابزارهای اندازه‌گیری بیان شده است (سیف، ۱۳۹۴، ص ۷۱) تعداد پُرشمار داوران لازم نیست، بلکه مهم آن است که از حیطه اطلاعات علمی مدنظر آگاهی داشته باشند و از این نظر در یک سطح قرار داشته باشند. طبق نظر پولیت^۲ و بک^۳ (۲۰۰۶) تعداد متخصص موردنیاز حداقل سه نفر است و بیشتر از ده نفر نیز ضرورت ندارد. در این پژوهش در مرحله‌ی روایی یابی ۳۶ مفهوم مشیر به اراده از ۱۱ کارشناس و در مرحله‌ی روایی یابی مؤلفه‌های مفهومی اراده بر اساس منابع اسلامی از ۹ کارشناس به روش نمونه‌گیری هدفمند^۴ استفاده شد.

مراحل پژوهش در شکل ۱ همایش داده شده است.

1. Content Validity Index (CVI)

2. Polit, D. F.

3. Beck, C. T.

4. Purposive sampling

شکل ۱. روند مراحل پژوهش

یافته ها

در مرحله نخست داده‌های به‌دست آمده از هریک از مفاهیم شانزده گانه مشیر به اراده در سه مرحله باز، محوری و انتخابی با استفاده از نرم‌افزار Maxqda نسخه ۲۰۲۰ کدگذاری شدند. بر این اساس از مجموع ۱۰۷۴ مستند شناسایی شده، ۲۶۵ کدباز اولیه تولید شد، سپس با مقایسه مجدد و مکرر کدهای به‌دست آمده و سعی بر انتخاب عناوین انتزاعی تر و

روان‌شناختی‌تر تعداد نوزده کد محوری به دست آمد. در نهایت کدگذاری انتخابی، به استخراج چهار مقوله عمده‌ی عناصر فراسازمان‌دهنده، پیش‌بینی، فرایندی و پیامدی انجامید. با توجه به حجم گسترده جداول کدگذاری‌های باز و عدم امکان انتشار آن در مقاله، در این بخش تنها جداول کدگذاری محوری و انتخابی نمایش داده می‌شود (جدول شماره ۳). همچنین به علت آنکه هدف نهایی این پژوهش ترسیم مدل پیش‌بینی، فرایندی و پیامدی اراده بر اساس منابع اسلامی است و در واقع هدف نمایش چگونگی روابط کلی میان مؤلفه‌ها، پیش‌بینی‌ها و پیامدهاست، از ذکر یافته‌های جزئی‌تر همچون تفصیل مؤلفه‌ها پرهیز می‌گردد.

نتایج حاصل از این مقوله‌ها در جدول ۳ آمده است. علاوه بر این، در ذیل هر مقوله، مؤلفه‌های اصلی آن مقوله بیان شده است.

جدول ۳. کدگذاری محوری و انتخابی

کدگذاری انتخابی	کدگذاری محوری
فراسازمان‌دهنده	عقل
	هوای نفس
پیش‌بینی	الگوباور
	خلق و خو
	محیط اجتماعی-فرهنگی
	امیال و نیازها
فرایندی	رویداد محیطی
	تأملات شخصی
	توجه
	انگیختگی
	ارزیابی
	تلاش فعال
	عمل
پیامدی	رشد روانی معنوی
	سازمان دهی عمل

کدگذاری محوری	کدگذاری انتخابی
تاب آوری	
فروپاشی روانی معنوی	
سرشکستگی دنیوی اخروی	

همانطور که جدول ۳ نشان می‌دهد، تعداد ۱۹ مؤلفه در قالب ۴ مقوله برای مجموع مفاهیم مشیر به اراده شناسایی شده است.

در مرحله دوم به منظور بررسی روایی مؤلفه‌های مفهومی اراده، طی تهیه فرمی از ۹ کارشناس خبره علوم انسانی و روان‌شناسی درخواست شد نظرات خود را در مورد میزان مطابقت هریک از مؤلفه‌ها با مستندات بیان فرمایند، متخصصان تحت لیکرت چهاردرجه‌ای از غیر مرتبط تا کاملاً مرتبط میزان مطابقت کدگذاری‌های محوری و انتخابی را موردسنجش قرار دادند. ویژگی جمعیت شناختی گروه نمونه در جدول شماره ۳ و نتایج حاصل از میزان شاخص روایی محتوا (CVI) مؤلفه‌های اراده در جدول ۴ آمده است.

جدول ۳: ویژگی جمعیت شناختی گروه نمونه در بررسی روایی محتوایی (n=9)

ویژگی	وضعیت	تعداد	درصد
سطح تحصیلات حوزوی	سطح چهار	۹	۱۰۰٪
سطح تحصیلات دانشگاهی	دکتری	۹	۱۰۰٪
رتبه علمی	استادیار	۵	۵۵,۵٪
	پژوهشگر پایه ۲	۴	۴۴,۴٪

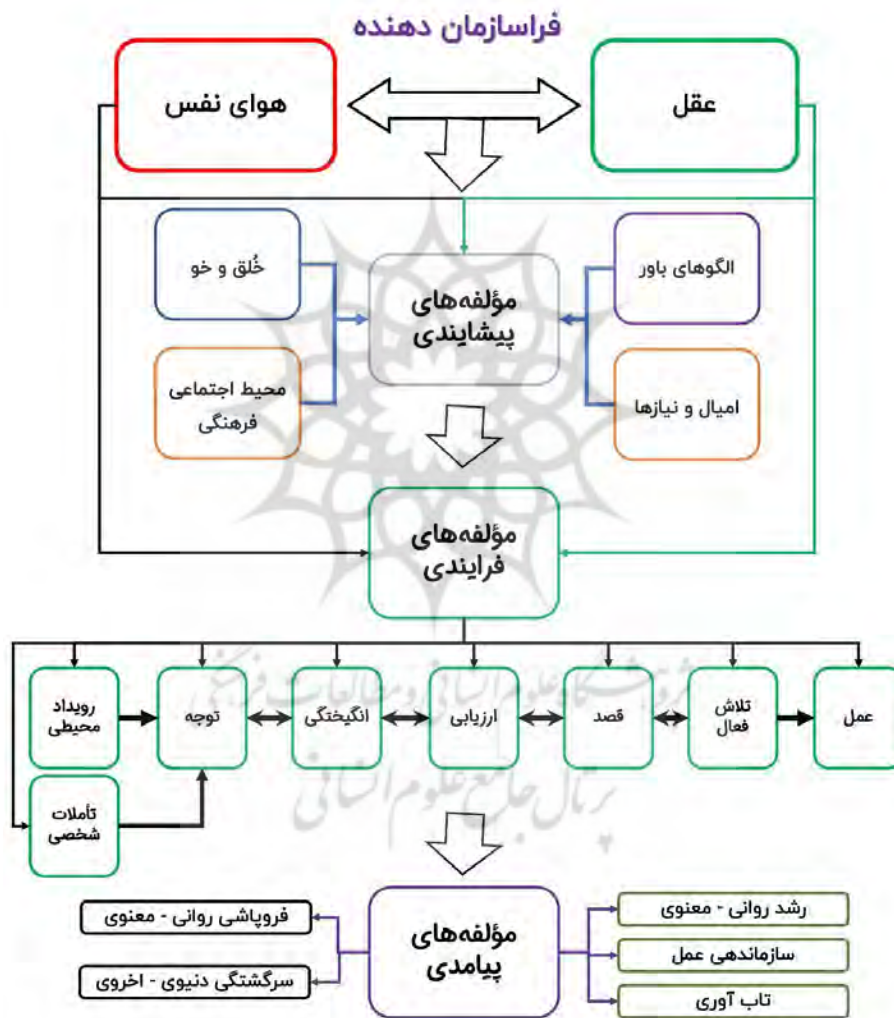
جدول ۴: شاخص روایی محتوایی مؤلفه‌های اراده بر اساس منابع اسلامی

ردیف	مؤلفه‌ها	تعداد کارشناسان موافق		تعداد کارشناسان مخالف		CVI
		کاملاً مرتبط	مرتبط	نسبتاً مرتبط	غیر مرتبط	
مؤلفه‌های فرازمان دهنده						
۱	عقل	۹	-	-	-	۱
۲	هوای نفس	۹	-	-	-	۱
مؤلفه‌های پیشابندی اراده						
۳	الگوهای باور	۹	-	-	-	۱
۴	خلق و خو	۹	-	-	-	۱

CVI	تعداد کارشناسان مخالف		تعداد کارشناسان موافق		مؤلفه‌ها	ردیف
	غیر مرتبط	نسبتاً مرتبط	مرتبط	کاملاً مرتبط		
۰/۸۸	-	-	۱	۸	محیط اجتماعی فرهنگی	۵
۰/۸۸	-	-	۱	۸	امیال و نیازها	۶
مؤلفه‌های فرایندی						
۱	-	-	-	۹	رویداد محیطی	۷
۱	-	-	-	۹	تأملات شخصی	۸
۱	-	-	-	۹	توجه	۹
۱	-	-	-	۹	انگیزگی	۱۰
۱	-	-	-	۹	ارزیابی	۱۱
۱	-	-	-	۹	قصد	۱۲
۱	-	-	-	۹	تلاش فعال	۱۳
۱	-	-	-	۹	عمل	۱۴
مؤلفه‌های پیامدی اراده						
۰/۸۸	-	-	۱	۸	رشد روانی - معنوی	۱۵
۱	-	-	-	۹	سازمان‌دهی عمل	۱۶
۰/۸۸	-	-	۱	۸	تاب‌آوری	۱۷
۱	-	-	-	۹	فروپاشی روانی - معنوی	۱۸
۱	-	-	-	۹	سرگشتگی دنیوی - اخروی	۱۹
۰/۹۷	-	-	۴	۱۶۷	جمع و میانگین	

همان‌طور که از این جدول نمایان است روایی محتوایی مؤلفه‌ها از وضعیت مطلوبی برخوردارند. به‌طوری‌که شاخص CVI هریک از مؤلفه‌ها ۰/۸۸ و بالاتر بوده و میانگین کل شاخص روایی محتوا برابر با ۰/۹۷ است که بالاتر از مقدار CVI بحرانی یعنی ۰/۷۹ است. با توجه به تأییدات کارشناسان و نسبت سنجی میان مؤلفه‌ها، در شکل ۲ مدل مفهومی نهایی اراده ترسیم شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، این مدل از ۱۹ مؤلفه تشکیل شده است که دو مؤلفه عقل و هوای نفس اشاره به مقوله‌های فراسازمان‌دهنده اراده دارد و بر تمام مؤلفه‌ها و مقوله‌های دیگر تأثیر می‌گذارد و با یکدیگر نیز رابطه عکس دارند، یعنی هرچه عقل بیشتر باشد، هوای نفس ضعیف‌تر است و هرچه هوای نفس قوی‌تر شود، عقل به سمت نابودی پیش می‌رود. چهار مؤلفه الگوهای باور، خلق و خو، امیال و نیازها و محیط

اجتماعی- فرهنگی نیز مؤلفه‌های پیش‌بینی اراده را می‌سازند؛ هشت مؤلفه‌ی رویداد محیطی، تأملات شخصی، توجه، انگیزختگی، ارزیابی، قصد، تلاش فعال و عمل فرایند اراده را تبیین می‌کند و در نهایت ۵ مؤلفه‌ی رشد روانی - معنوی، سازمان‌دهی عمل، تاب آوری، فروپاشی روانی - معنوی و سرگشتگی دنیوی - اخروی نیز مقوله‌ی پیامدی اراده را می‌سازند.

شکل ۲: مدل مفهومی اراده بر اساس منابع اسلامی

بحث و نتیجه‌گیری

باتوجه به بررسی‌های انجام‌شده در حوزه اراده و دست‌یابی به مؤلفه‌های ۱۹ گانه آن بر اساس منابع اسلامی، اراده عبارت است از: «توانش نشئت‌گرفته از "الگوی باور"، "خلق‌وخو"، "محیط اجتماعی و فرهنگی" و "امیال و نیازها" که با تحریک "رویدادهای محیطی" یا "تأملات شخصی" فعال‌شده و با "توجه" به "انگیختگی" رسیده و با "ارزیابی" و "تلاش فعالانه" در راستای دستیابی به آن، به "عمل" منجر می‌شود و پیامدهایی در جهت مثبت و منفی پدید می‌آورد و عقل و هوای نفس بر تمامی مؤلفه‌های آن تأثیرگذار است». بر اساس مدل مفهومی به‌دست‌آمده که در شکل ۲ نمایانگر است، دو مؤلفه عقل و هوای نفس بر تمام مؤلفه‌های پیشیندی، فرایندی و پیامدی اراده تأثیرگذار است. در حقیقت اراده تحت سیطره عقل و هوای نفس قرار دارد و این دو عنصر هرکدام می‌تواند اراده را به سمتی هدایت کند. این بُعد از اراده باعث تمایز جدی میان مدل اراده بر اساس منابع اسلامی با سایر مدل‌ها و الگوها است؛ عقل به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های این بُعد از دو جهت بر سایر مؤلفه‌های اراده اثر می‌گذارد، جهت اول، قدرت تشخیص و شناخت است؛ عقل به انسان قدرت تمییز در تشخیص فعل حسن از قبیح (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۲۹)، امر حق از باطل (دیلمی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۱۹۸)، مسیر درست از نادرست (شریف‌الرضی، ۱۴۱۴، ص ۵۵۰)، مسئله راست از دروغ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۲۵) و حتی تمییز یکی از دو عمل شرّ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۶) به‌عنوان متعلقات اراده می‌دهد؛ این امر سبب می‌شود فرد صاحب اراده، هرچند در شرایط محیطی نامناسبی در راستای اراده مطلوب قرار داشته باشد، اما اگر عقلش فعال باشد می‌تواند تصمیمی صحیح و اراده‌ای مطلوب با پیامدهای مثبت انجام دهد؛ اما اگر بالعکس هوای نفس وی، یعنی خواهش‌های نفسانی که بدون محاسبه و تفکر نسبت به عواقب اخروی است (مصباح یزدی، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۱۸۵) را تقویت کرده باشد، در نتیجه عقل خودش را نابود کرده (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۳۸۶؛ شریف‌الرضی، ۱۴۱۴، ص ۱۶۰) و لذا اراده‌ای می‌کند که منجر به خسران دنیوی و اخروی او می‌شود. پیشینه بحث نمایان‌گر آن است که هیچ اندیشمندی به

این فراسازمان دهنده و تأثیر آن بر فرایند اراده نپرداخته است؛ با وجود آنکه به تصریح منابع اسلامی، اراده می‌تواند مقهور هوای نفس قرار گیرد. چهار مؤلفه الگوی باور، خلق و خو، محیط اجتماعی - فرهنگی و امیال و نیازها بعد پیشایندی اراده بر اساس منابع اسلامی را می‌سازد، آنچه از منابع اسلامی به دست آمد، نشان داد اگر معرفت انسان که شامل شناخت‌ها و باورهای اوست، درست شود، اراده انسان اصلاح می‌شود (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۶۴). این معرفت ریشه در الگوی باور انسان دارد؛ تحلیل منابع اسلامی نشان داد که حکمت که از عناصر مهم شکل‌گیری الگوی باور انسان است، می‌تواند قلب انسان را از تمایلات نفسانی که زمینه‌ساز قدرت گرفتن هوای نفس می‌گردد، خالی کند (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۵۰۴) و بدین ترتیب پیشایند شکل‌گیری اراده با پیامدهای مثبت در انسان باشد. دیگر پیشایند اراده بر اساس منابع اسلامی، خلق و خو است، خلق و خو از امور سرشتی در انسان است که می‌تواند آن را جهت‌دهی کند؛ بخش زیادی از خلق و خو بر اساس منابع اسلامی، شامل فضائل و رذائل اخلاقی است؛ اگر انسان خودش را از رذائل تطهیر کند، در وجودش نوری قرار می‌گیرد که در بزنگاه‌ها، می‌تواند مسیر درست و صحیح را انتخاب کند و اراده‌ای با پیامدهای مثبت داشته باشد. پیشایند سوم اراده، محیط اجتماعی و فرهنگی است که وی در آن زندگی می‌کند؛ این محیط به صورت مستقیم می‌تواند بر انسان اثر گذارد؛ چراکه انسان دارای روحیه‌ای است که اگر مسائلی را از کسی که هم‌جنس خود اوست ببیند، ناخودآگاه به سمت آن جلب می‌شود. بر همین اساس است که بر اساس آیه ۲۱ سوره احزاب، پیامبر برای انسان اسوه بیان شده است تا با دیدن او، همنشینی با او و عمل به سیره او، انسان به یاد خداوند بیفتد و عمل حسنه انجام دهد و از سوی دیگر همنشینی با افرادی که اهل تبعیت از هوای نفس خود هستند، سبب می‌شود انسان، ایمان را فراموش کرده و با حضور شیطان، اراده‌ای با پیامدهای منفی داشته باشد؛ براین اساس بر اساس منابع اسلامی توصیه شده است که اگر کسی در محیطی قرار دارد که نمی‌تواند دین خود را حفظ کند، لازم است از آن محیط هجرت کند (نساء: ۹۷) و همچنین بر همنشینان خود و کسانی که با آنها رفت‌وآمد می‌کند، مراقبت داشته باشد

(تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۳۵۹). مراقبت در انتخاب مصاحب باید دائمی باشد چراکه اگر همنشین او انسان‌خدایی باشد، خدا را پرستش کرده است و الا شیطان را پرستیده است (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ۴۳۴)؛ لذا لازم است همنشین خود را به‌خوبی بشناسد (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۱۸) تا با افرادی که سود دینی ندارند (حمیری، ۱۴۱۳، ص ۵۱)، کوتاه‌همت (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۶۰) و یا بی‌مبالات (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۳۷۶) هستند، آیات الهی را مسخره می‌کنند (نساء: ۱۴۰)، همنشینی نکند؛ البته طبیعی است که ممکن است انسان در جامعه‌ای زندگی کند که بخشی از اطرافیانش به معصیت دچار شده باشند، اینجا لازم است انسان با اراده، امر به معروف و نهی از منکر کند (لقمان، ۱۷) و آن‌ها را از گناه بازدارد. به‌صورت کلی می‌توان گفت، سبک زندگی، محیط اجتماعی و فرهنگی پیرامون انسان را می‌سازد؛ لذا بر اساس منابع اسلامی از انسان‌ها خواسته شده است که زندگی زاهدانه داشته باشند، به‌طور مثال تنها در صورت گرسنگی به سمت غذا خوردن بروند و زمانی که هنوز گرسنه است، دست از غذا بردارد (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۹، ص ۲۹۰)، چراکه گرسنگی و زهد (شریف‌الرضی، ۱۴۱۴، ص ۱۱۱) سبب می‌شود شهوات و وسوسه‌های شیطان از بین بروند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۹، ص ۶۹) و بالعکس، زیاد غذا خوردن سبب می‌شود قلب انسان کدر شود و اراده موعظه شنیدن در انسان از بین برود (ابن فهد حلی، ۱۴۰۷، ص ۱۱۴)؛ لذا لازم است که انسان در زندگی خود از دنیا به‌قدر کفاف استفاده کند تا دچار گرفتاری‌های مالی نشود (دیلمی، ۱۴۰۸، ص ۲۷۸)؛ از همین رو قناعت کردن، لازمه داشتن همت و اراده بالا دانسته شده است (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۸۱). چهارمین پیشاینده اراده، امیال و نیازهای انسانی است؛ در وجود انسان میل‌ها و نیازهای متعددی وجود دارد که برخی از آن‌ها انسان را به سمت سعادت و برخی نیز به سمت فجور سوق می‌دهد (شمس: ۸)؛ هر یک از آن‌ها می‌تواند با تأثیر از عقل یا هوای نفس بالفعل شده و پیشاینده اراده شود که اگر تحت سازمان‌دهی عقل باشد، پیامدهای سعادت محور برای انسان به بار می‌آورد و اگر تحت سازمان‌دهی هوای نفس باشد، انسان را به انحطاط می‌کشاند. این امیال در وجود تمامی انسان‌ها وجود دارد تنها تفاوت آن است

که انسان به چه شیوه‌ای آن‌ها را سازمان‌دهی می‌کند، لذا قرآن کریم می‌فرماید برخی انسان‌ها با تبعیت از هوای نفس، هرگز از امیال غریزی خود فراتر نمی‌روند و گویا به زمین چسبیده‌اند (اعراف: ۱۷۶). برخی دیگر نیز با وجود آمدن پیامبران برای فعال کردن قوه عقل آن‌ها، به دلیل تبعیت زیاد از هوای نفس، با پیامبران مخالفت می‌کنند چراکه پیامبران مخالف هوای نفسشان حرف می‌زنند (بقره: ۸۷)؛ بر همین اساس توصیه شده است تا جایی که می‌شود انسان به مادیات دنیا دل‌بستگی نداشته باشد و نسبت به آن بی‌اعتنا باشد (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۸۳)؛ اینجا ضرورت مدیریت میلی که بر اساس منابع اسلامی به آن شهوت گفته می‌شود، روشن می‌شود. شهوت می‌تواند عقل انسان را از بین ببرد (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۱۶۰) و سبب فراموشی و دوری از خداوند شود (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۵۶۰). شهوت به معنای «طلب چیزی» است (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۴، ص ۶۸) و به تعبیر دیگر نوعی رغبت شدید به چیزهایی است که با طبع انسان سازگار است (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۶، ص ۱۷۵) و انسان به آن میل شدید دارد و از آن‌ها لذت می‌برد (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۴، ص ۱۷۶). عناصر فرایندی به «چگونگی» مفهوم اراده مربوط می‌شود و مکانیزم‌های روان‌شناختی که اجزای این مفهوم را به یکدیگر پیوند می‌زند، در بر می‌گیرد و خود شامل هفت مؤلفه رویدادهای محیطی، تأملات شخصی، توجه، انگیزتگی، ارزیابی، تلاش فعال و عمل است. رویدادهای محیطی می‌تواند به صورت انعکاسی و از باب تداعی، امیال بالقوه انسان را فعال نماید، در صورتی که رویدادی محیطی، زمینه فعال شدن امیالی که انسان را به سمت گناه می‌کشاند، فراهم کرد، انسان باید آن محیط را ترک کند (نساء: ۱۴۰) تا در همین مرحله، زمینه شکل‌گیری اراده‌ای که منجر به عمل سوء می‌شود را غیرفعال کند. در مسیر رویدادهای محیطی که امیال انسان را فعال می‌کند، تأملات شخصی انسان وجود دارد؛ گاهی با قرار گرفتن در یک موقعیت و بارش افکار در ذهن انسان و پرورش یک فکر مشخص، اراده انسان به جهت خاصی هدایت می‌شود، در واقع اندیشه‌ورزی و تفکر هم سبب بالفعل شدن بعضی امیال شده و هم به مسیر اراده جهت می‌دهد؛ این امر انسان را در فراهم کردن مقدمات اراده و کیفیت تنظیم و جهت‌دهی به آن‌ها کمک می‌کند. اگر انسان

نتواند افکار خود را مدیریت و جهت‌دهی کند، نمی‌تواند توجه خود را که مرحله بعدی است مدیریت کند، در واقع توجه یکی از ابزار ادراکی انسان است که تا حد زیادی در اختیار خودش است، به‌طور مثال اگر بخواهد می‌تواند منظره‌ای را نگاه کند و اگر نخواهد، می‌تواند چشمان خود را ببندد؛ یا حتی گاهی به‌جایی نگاه می‌کند اما چون توجه به آن ندارد، گویا چیزی نمی‌بیند؛ لذا چنین نیست که اگر چشم‌باز باشد و نور وجود داشته باشد، انسان بدون واسطه چیزی می‌تواند نگاه کند؛ بنابراین ادراک صرفاً یک پدیده فیزیکی نیست، بلکه حقیقت آن کار نفس است و توجه نیز دقیقاً کار نفس است که می‌تواند با استفاده از ابزار ادراکی، متوجه امری شود. ذکر به توجهات انسان جهت می‌دهد لذا در منابع اسلامی نقل شده است که انسان هنگام اراده بر کاری باید خداوند را یاد کند، ذکر خداوند که سبب هشیاری است سبب می‌شود انسان به‌اعلی درجه اراده دست پیدا کند. از جمله مواردی که به توجه انسان جهت می‌دهد، یادآوری این است که انسان روزی از این دنیا می‌رود و تمام لذت‌های دنیایی و تمام بلاهای دنیایی پایان می‌یابد. از طرف دیگر بسیاری از مناسک و سنت‌های دینی، علاوه بر جهت‌دهی به سایر ابعاد انسانی، روی توجه تأثیر می‌گذارند به‌طور مثال نماز، روزه، حج، خواندن قرآن و سایر امور و بهره‌گیری از آن‌ها به انسان کمک می‌کند همواره هدف صحیح زندگی در دنیا را در خاطر خود حفظ کند و در نتیجه اراده‌ای با جهت‌گیری صحیح داشته باشد. پس از آنکه توسط رویدادهای محیطی و تأملات شخصی یک یا چند میل از امیال بالقوه، بالفعل شدند و سپس به آن‌ها توجه شد، حال به مرحله انگیزتگی وارد می‌شوند و به یک میل تأکید شده درمی‌آیند که لغویون به این حالت، رغبت می‌گویند، با استفاده از منابع اسلامی می‌توان به این نتیجه رسید که خوف ورجا در این مرحله می‌تواند اراده را پیش برده یا مانع تبدیل شدن آن به عمل شود. یکی از علت‌های انذارهای متعدد در قرآن کریم که سبب پیدایش شناخت به خداوند می‌شود، خوف از محرومیت‌های مادی و معنوی است، این انگیزتگی، عامل نیرومندی در راستای وادار نمودن انسان به تلاش، خودسازی و اصلاح امور خود است (مصباح یزدی، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۳۸۶).

در صورتی که در یک لحظه تنها یک میل در نفس وجود داشته باشد و به مرحله انگیزختگی رسیده باشد، انسان صرفاً درصدد ارضای آن برمی‌آید اما اگر امیال متعددی وجود داشته باد و ارضای همه آن‌ها در لحظه واحد میسر نباشد، بین آن‌ها تراحم صورت می‌گیرد، اینجاست که انسان با ارزیابی دست به انتخاب می‌زند؛ لذا مؤلفه فرایندی دیگری که در مسیر اراده قرار دارد، ارزیابی است. سؤالی که اینجا وجود دارد آن است که ارزیابی به چه صورتی باید باشد، چه ملاکی برای ترجیح میلی بر میل دیگر وجود دارد؟ یکی از ملاک‌ها آن است که انسان ارزیابی کند در کدام یک از این امیال، لذت بیشتری وجود دارد؛ البته باید برای این ارزیابی از عقل خود کمک بگیرد، چراکه باید تشخیص دهد چه لذتی ارزنده و پاینده‌تر است؛ بر همین اساس خداوند متعال به انسان یادآوری می‌کند که هنگام ارزیابی در نظر داشته باشید که آنچه مربوط به خداوند است، از همه چیز بهتر و پایدارتر است. ملاک دیگر آن است که به‌غایت امیال نظر کند و با ارزیابی غایت، یکی را انتخاب کند؛ غایت امیال گاهی حفظ موجودیت فرد است و گاهی تحصیل کمال که باتوجه به نامتناهی بودن غایت دوم، آن بر غایت اول ترجیح دارد، لذا خداوند متعال می‌فرماید: آخرت بهتر و باقی‌تر است. بصیرت، کیاست، آینده‌نگری، مشورت و اصلاح نیت از جمله اموری هستند که به ارزیابی صحیح کمک می‌کنند که شرح آن در این مقال نمی‌گنجد. پس از ارزیابی، انسان به این می‌پردازد که آیا توسط میلی که برانگیخته شده است می‌تواند کمبود یا رنجی در خود را برطرف کند و به‌صورت فعالانه به دنبال طلب و تلاش در جهت رسیدن به آن قدم برمی‌دارد؛ طبیعتاً اگر این نیاز بدنی باشد، تلاش انسان نیز بدنی است و اگر این لذت روحانی باشد، تلاش او نیز درونی است (مصباح یزدی، ۱۳۸۴، ص ۳۴۵). درنهایت بعد از آن که میل از حالت بالقوه به حالت بالفعل درآمد و به مرحله انگیزختگی رسید، فرد آن را ارزیابی می‌کند و در صورتی که مورد تأیید قرار گیرد، آن را قصد کرده و با تلاش فعال به مرحله عمل وارد می‌شود. دودسته پیامد برای اراده می‌توان در نظر گرفت، یک دسته پیامدها مربوط به اراده مطلوب است که منجر به پیامدهای مثبت می‌شود و دسته دوم مربوط به اراده نامطلوب است که منجر به پیامدهای منفی می‌شود.

از جمله پیامدهای اراده، رشد و توسعه فردی است. بر اساس داده‌های اسلامی، اراده می‌تواند سستی‌های دل را درمان کند از طرف دیگر هرچقدر اراده انسان بالاتر باشد، شجاعت که یکی از مؤلفه‌های توسعه فردی است، تقویت می‌شود. طبق بیان قرآن کریم پیامد اراده‌ای که در مسیر درست هدایت‌شده و منجر به عمل شده است، دوری از لغو و امور بیهوده است که منجر به سازمان‌دهی عمل انسان می‌گردد. زمانی که عمل انسان سازمان‌دهی شود، آخرت سو شده و هر بخش از آن تبدیل به نور می‌شود و انسان را از تاریکی نجات می‌دهد. گاهی ممکن است اراده انسان منجر به عمل خیری شود که با مشکلاتی همراه است؛ از جمله پیامدهای اراده بر اساس منابع اسلامی، تاب‌آوری است یعنی مقاومت در سختی‌ها برای دستیابی به هدفی بالاتر. صبر از پیامدهای بارز اراده‌های قوی است؛ لذا خداوند متعال به پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌و‌آله‌وسلم همچون پیامبرانی که صاحبان عزم و اراده راسخ بودند، دستور صبر می‌دهد.

دسته دوم پیامدها، پیامدهای منفی هستند که خودشان را در فروپاشی روانی - معنوی نشان می‌دهند، همواره لازم است انسان اراده خود را همسو با اراده الهی قرار دهد و در صورتی که مخالف این مسئله اراده کند، از حیث معنوی و روانی دچار آسیب می‌شود و اعمالی که با این وضعیت انجام می‌دهد، نفعی برای او نخواهد داشت. چنین فردی بعد از فساد یقین و عقل و بازماندن قلب از شنیدن حکمت، دچار عقاب دائمی می‌شود و لذا آخرتش تباه می‌شود. البته این سرشکستگی، اختصاصی به آخرت ندارد، بلکه علاوه بر آخرت، دنیای فرد نیز آسیب می‌بیند چرا که دنیادوستی و اراده امور با نیت دنیا، انسان را به قدری ذلیل می‌کند که به تعبیر منابع اسلامی قیمت انسان به اندازه همان چیزی می‌شود که از او خارج می‌شود، چنین فردی نه تنها آخرت را از دست می‌دهد بلکه در این دنیا نیز دچار غم و گرفتاری شده، دائماً در زندگی حرص می‌زند، هرگز به آرزوهایش دست پیدا نمی‌کند. پژوهش حاضر نخستین مدل مفهومی اراده بر اساس منابع اسلامی (آیات قرآن کریم و روایات) است و حاصل کدگذاری ۱۶ مفهوم و تحلیل آن‌ها با استفاده از روش تحلیل محتوا بوده است، گرچه این پژوهش در نوع خود، بدیع است، لکن در مسیر خود

با محدودیت‌هایی مواجه بوده است، یکی از این محدودیت‌ها آن است که تلاش پژوهشگر بر آن بوده که مستندات روایی گردآوری‌شده در دو مرحله ضعف سند و ارتباط عنصری با اراده، غربال شوند، بنابراین تلاش بر اعتبارسنجی منبعی بوده که روایت از آن نقل شده است و به سلسله سند نقل‌شده در آن منبع پرداخته نشده است. دومین محدودیت این اثر پژوهشی آن بوده است که صرفاً به منابع شیعی پرداخته است؛ بنابراین می‌توان داده‌های دیگری را از کتب روایی اهل سنت، آثار اندیشمندان مسلمان و سایر منابع اطلاعاتی به دست آورد و به تحلیل آن‌ها نیز پرداخت. در پایان پیشنهاد می‌شود از مؤلفه‌ها و مقوله‌های به‌دست‌آمده از این مدل، برای تشخیص، طراحی مقیاس و تدوین مداخلات درمانی استفاده شود. همبستگی این سازه با دیگر متغیرهای مرتبط روان‌شناختی بر اساس روش‌های آزمایشی و تجربی بررسی شود، همچنین پیشنهاد می‌شود از طریق مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته در گروه‌های متفاوت مردم، در سنین مختلف و در دو جنس مرد و زن، ادراکشان از اراده و فرایند آن به‌دست‌آمده و با استفاده از آن به تدوین مدل اراده پرداخته شود و مدل فوق با مدل به‌دست‌آمده در این پژوهش مقایسه شود.

ORCID

Majid Ghandizadeh

<https://orcid.org/0000-0001-9175-2790>

Mohammad Reza

<https://orcid.org/>

Jahangirzadeh Qomi

Mohammad Reza

<https://orcid.org/>

Ahmadi

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- ابن شعبه حرّانی، حسن بن علی (۱۴۰۴). *تحف العقول، تصحیح علی اکبر غفاری*، چاپ دوم، قم: جامعه المدرّسین.
- ابن فهد حلّی، احمد بن محمد (۱۴۰۶). *التحصین فی صفات العارفين، تصحیح مدرسه امام مهدی علیه السلام*، چاپ دوم، قم: مدرسه المهدی عیج الله تعالی فرجه الشریف.
- ابن فهد حلّی، احمد بن محمد (۱۴۰۷). *عده الداعی و نجاح الساعی، تصحیح احمد موحدی قمی*، چاپ اول، دارالکتب الاسلامی.
- احمدی خاوه، احسان؛ سرمدی، محمدرضا؛ علم الهدی، علی؛ محمودی، مهدی (۱۴۰۱). *مفهوم شناسی تطبیقی مسئله اراده آزاد و اختیار در تعلیم و تربیت بر اساس الگوی «انسان مشکک»*، پژوهش های فلسفی، دوره شانزدهم، شماره چهارم، ص ۱۴۹-۱۶۷.
- اسکندری، حسین، سبزی علی سنجانی، بتول؛ دل افکار، علیرضا و شریفی، مهین (۱۳۹۶). *بررسی معناشناختی مفهوم مشیت از دیدگاه قرآن کریم تدوین چارچوب مفهومی برای فرایند عمل مشاوره، فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان درمانی*، سال هشتم، شماره ۳۲، ص ۱ تا ۱۶.
- آزادی، زهره؛ نصری، عبدالله (۱۳۹۰). *جایگاه اراده و اختیار در اخلاق فضیلت علامه جعفری با نگاهی به ارسطو، پژوهش های اخلاقی*، سال یازدهم، شماره یک، ص ۵ تا ۳۰.
- امیری، لیلا (۱۳۹۶). *پیش بینی علائم اختلال اضطراب فراگیر بر اساس نیروی اراده، صبر و عدم تحمل بلا تکلیفی با واسطه گری ویژگی های شخصیت*، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته روان شناسی بالینی، شیراز: دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی دانشگاه شیراز.
- بوعلی سینا، حسین بن عبدالله (۱۴۱۱). *التعلیقات، به کوشش عبدالرحمن بدوی*، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶). *تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، تصحیح مصطفی درایتی*، چاپ اول، قم: دفتر تبلیغات.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰). *غرر الحکم و درر الکلم، تصحیح سیدمهدی رجائی*، چاپ دوم، قم: دارالکتب الاسلامی.
- توکلی، غلامحسین؛ آذرگین، آروین (۱۳۹۲). *«ضعف اراده از دیدگاه دیویدسن»*، فصلنامه تأملات فلسفی، سال سوم، شماره ۱۰، ص ۱۲۷-۱۵۳.

- حجتی، سید محمدباقر (۱۳۷۳). روان‌شناسی از دیدگاه غزالی و دانشمندان اسلامی، چاپ هشتم، تهران: انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- دیلمی، حسن بن محمد (۱۴۰۸). اعلام‌الدین فی صفات المومنین، تصحیح موسسه آل‌البیت علیهم السلام، چاپ اول، قم: موسسه آل‌البیت علیهم السلام.
- رزمجویی، فروزان (۱۳۹۶). رابطه بین قدرت اراده و توانمندی‌های شخصیتی زنان مطلقه با میانجی‌گری حمایت اجتماعی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته روان‌شناسی بالینی، تهران: دانشگاه پیام نور، مرکز تهران جنوب.
- رفیعی هنر، حمید (۱۳۹۵). روان‌شناسی مهار خویشتن با نگرش اسلامی، چاپ اول، قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- رفیعی هنر، حمید (۱۳۹۷). الگوی درمانی خود-نظم‌جویی برای افسردگی بر اساس منابع اسلامی: تدوین مدل مفهومی و طرح نمای درمان و مطالعه امکان‌سنجی و نتایج اولیه آن، رساله دکتری رشته روان‌شناسی، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره.
- ریو، جان مارشال (۱۳۸۶). انگیزش و هیجان، ترجمه یحیی سیدمحمدی، چاپ دهم، ویراست چهارم زبان اصلی و ویراست هشتم فارسی، تهران: نشر ویرایش.
- زمانی، مهدی (۱۴۰۰). نقش آکراسیا و/یا ضعف اراده در عدم التزام اخلاقی از منظر امام علی (ع)، پژوهش‌نامه علوی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال دوازدهم، شماره دوم، ص ۹۵-۱۱۸.
- سیف، علی‌اکبر (۱۳۹۴). ساختن ابزارهای اندازه‌گیری متغیرهای پژوهشی در روان‌شناسی و علوم تربیتی: آزمون و پرسشنامه، تهران: دیدار.
- شجاعی، محمدصادق؛ جان بزرگی، مسعود؛ عسگری، علی؛ غروی، سیدمحمد؛ پسندیده، عباس (۱۳۹۳). کاربرد نظریه حوزه‌های معنایی در مطالعات واژگانی ساختار شخصیت بر پایه منابع اسلامی، مطالعات اسلام و روان‌شناسی، سال هشتم، شماره ۱۵، صص ۳۸-۷.
- شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴). نهج‌البلاغه، تصحیح صبحی صالح، چاپ اول، قم: هجرت.

شریفی آردانی، علیرضا (۱۳۹۰). پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی بر اساس ویژگی شخصیتی "عزم" و جهت‌گیری هدف در دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه شیراز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته روان‌شناسی تربیتی، شیراز: دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه شیراز. شیره‌بند، سودابه (۱۳۹۵). تأثیر آموزش قدرت اراده بر سبک‌های تصمیم‌گیری جوانان ۲۵ تا ۳۵ سال فارغ‌التحصیل دانشگاه تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته روان‌شناسی بالینی، تهران: دانشگاه پیام نور، مرکز تهران جنوب.

صدرالدین الشیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۶). تفسیر القرآن الکریم، تحقیق محمد خواجوی، چاپ دوم، قم: انتشارات بیدار.

صدرالدین الشیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۴۲۸). الحکمة المتعالیة فی الاسفار الاربعه، چاپ دوم، قم: انتشارات طلعه نور.

طوسی، محمد بن حسن (۱۳۵۸). تمهید الاصول، ترجمه عبدالحسین مشکوٰه‌الدین، تهران: انجمن حکمت و فلسفه.

عباسی، مهدی (۱۳۹۷). تدوین مدل مفهومی و طرح‌نمای درمانی لذت‌بری سعادت‌نگر بر اساس منابع اسلامی در نشانگان افسردگی، پایان‌نامه دکتری رشته روان‌شناسی، قم: موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره).

عمیق، محسن (۱۳۹۲). «کاوشی در حقیقت اراده انسان»، انسان پژوهی دینی، دوره ۱۰، شماره ۳۰، ص ۴۹-۶۸.

فارابی، محمد (۱۴۲۱). آراء اهل المدینة الفاضلة، بیروت: دارالمکتبة الهلال.

فتحی آشتیانی، علی؛ محمدی، بهاره؛ و فتحی آشتیانی، مینا (۱۳۹۵). آزمون‌های روان‌شناختی، جلد ۲، تهران: بعثت.

فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹). من وحی القرآن، بیروت: دار الملائک للطباعة و النشر. فیست، جس؛ فیست، گریگوری جی؛ رابرتس، تامی_آن (۱۳۹۵). نظریه‌های شخصیت، ترجمه یحیی سیدمحمدی، چاپ چهاردهم، ویراست هشتم، تهران: نشر روان.

قنبرپور، معصومه؛ نعل‌بندی گوی آغاچ، شهین (۱۴۰۰). بررسی تطبیقی دیدگاه قرآن با نظریات راجرز، مازلو و ویکتور فرانکل درباره تقویت اراده. دوفصلنامه پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم، سال دوازدهم، شماره دوم، ص ۹۷-۱۲۰.

- کلینی، محمدبن یعقوب (۱۴۰۷). *الکافی*، تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۴۰۳). *بحارالانوار*، تصحیح جمعی از محققان، چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۸). *ضد روش: زمینه‌های فلسفی و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی*، چاپ دوم، قم: لوگوس.
- محمدپور، فهیمه؛ گودرزی، محمدعلی (۱۳۹۸). «نقص در اراده: اتخاذ دیدگاه بین‌تشخیصی با بهره‌گیری از علم النفس اسلامی - قرآنی»، فصلنامه مطالعات قرآنی، دوره ۱۰، شماره ۳۹، ص ۲۰۸-۱۸۱.
- محمدعلی نژاد عمران، روح‌الله و شمخی، مینا (۱۳۹۹). *مقایسه تحلیلی شخصیت از دیدگاه روان‌شناسی با مفهوم شاکله در قرآن*، فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، سال یازدهم، شماره ۴۳، ص ۱۵۹ تا ۱۸۲.
- مصباح، محمدتقی (۱۳۹۸). *اخلاق در قرآن*، محمدحسین اسکندری، ج ۱، چاپ دهم، قم: موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره).
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۴). *به سوی خودسازی*، چاپ چهارم، قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۴). *اخلاق در قرآن*، تحقیق محمدحسین اسکندری، چاپ هشتم، قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- مصطفوی، حسن (۱۳۶۸). *التحقیق فی کلمات القرآن*، چاپ اول، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- موسوی الخمینی، روح‌الله (۱۳۶۲). *طلب و اراده*، تحقیق سیداحمد فهری، چاپ اول، تهران: موسسه علمی و فرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی.
- می، رولو (۱۳۹۵). *عشق و اراده: ترجمه سپیده حبیب*، چاپ سوم، تهران: انتشارات دانژه.
- نوروزی، فرزاد (۱۳۹۵). *اراده و نقش آن در درمان اختلال وسواسی جبری از منظر اسلام*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته روان‌شناسی بالینی، شیراز: دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه شیراز.

نوری، نجیب‌الله؛ عسگری، علی؛ نارویی نصرتی، رحیم؛ و شجاعی، محمدصادق (۱۳۹۵). مؤلفه‌های فرآیندی و ساختاری هویت دینی بر پایه منابع اسلامی، مجله اسلام و پژوهش‌های روان‌شناختی، سال دوم، شماره ۴، صص ۷-۲۶.

یالوم، آروین (۱۳۹۰). روان‌درمانی انگریستانسیال (وجودی): ترجمه سپیده حبیب، چاپ دوم، تهران: نشر نی.

References

- Baldwin CR, Haimovitz K, Shankar P, Gallop R, Yeager D, Gross JJ, et al. (2022). *Self-control and SAT outcomes: Evidence from two national field studies*. *PLoS ONE* 17(9): e0274380. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0274380>
- Bandura, A. (1991), *Social cognitive theory of self-regulation. Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 248–287.
- Bénabou Roland and Tirole Jean (2001), *Willpower and Personal Rules*, Journal of Political Economy, University of Chicago Press, vol. 112(4), pages 848-886, August.
- Bernecker, K., & Job, V. (2015). *Beliefs About Willpower Are Related to Therapy Adherence and Psychological Adjustment in Patients With Type 2 Diabetes*. *Basic and Applied Social Psychology*, 37(3), 188–195. <https://doi.org/10.1080/01973533.2015.1049348>
- Bernecker, K., Herrmann, M., Brandstätter, V., & Job, V. (2017). *Implicit Theories About Willpower Predict Subjective Well-Being*. *Journal of Personality*, 85(2), 136–150. <https://doi.org/10.1111/jopy.12225>
- Gailliot, M. T., Baumeister, R. F., DeWall, C. N., Maner, J. K., Plant, E. A., Tice, D. M., et al. (2007). *Self-control relies on glucose as a limited energy source: Willpower is more than a metaphor*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 325–336.
- Gennara, Anamarie., Peetz, Johanna. And Milyavskaya, Marina (2023). *When more is less: Self-control strategies are seen as less indicative of self-control than just willpower*. *Jornal of Experimental Social Psychology*, 106. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2023.104457>
- Job, V., Bernecker, K., Miketta, S., & Friese, M. (2015). *Implicit theories about willpower predict the activation of a rest goal following self-control exertion*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109(4), 694–706. <https://doi.org/10.1037/pspp0000042>
- Job, V., Dweck, C. S., & Walton, G. M. (2010). *Ego Depletion—Is It All in Your Head?: Implicit Theories About Willpower Affect Self-*

- Regulation. Psychological Science*, 21(11), 1686–1693.
<https://doi.org/10.1177/0956797610384745>
- Kanfer, F. H., & Karoly, P. (1972). *Self-control: A behavioristic excursion into the lion's den. Behavior Therapy*, 3, 398-416.
- Klinger, J. A., Scholer, A. A., Hui, C. M., & Molden, D. C. (2018). *Effortful experiences of self-control foster lay theories that self-control is limited. Journal of Experimental Social Psychology*, 78, 1–13.
<https://doi.org/10.1016/j.jesp.2018.04.006>
- Kruglanski, A. and Köpetz, C (2010). *Unpacking the Self-Control Dilemma and Its Modes of Resolution. In R. Hassin, K. Ochsner, & Y. Trope (Eds.), Self Control in Society, Mind, and Brain (p. 297-311), New York, NY: Oxford University Press.*
- Meichenbaum, D. (1985). *Stress Inoculation Training*. New York: Pergamon Press.
- Metcalf, J., & Mischel, W. (1999). A hot/cool system analysis of delay of gratification: Dynamics of willpower. *Psychological Review*, 106, 3–19.
- Mezo Peter (2005), *the self control and self management scale (SCMS): A general, measure of self control and self management skills*, Thesis (Ph.D.) University of Hawai'i.
- Mischel, W., & Ayduk, O. (2004). *Willpower in a cognitive-affective processing system: The dynamics of delay of gratification. In R. F. Baumeister & K. D. Vohs (Eds.), Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications (pp. 99–129). The Guilford Press.*
- Mischel, W., Shoda, Y., & Peake, P. K. (1988). *The nature of adolescent competencies predicted by preschool delay of gratification. Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 687–696.
- Mukhopadhyay, A., & Johar, G. V. (2005). *Where There Is a Will, Is There a Way? Effects of Lay Theories of Self-Control on Setting and Keeping Resolutions. Journal of Consumer Research*, 31(4), 779–786.
<https://doi.org/10.1086/426611>
- Pierce, W. D., & Cheney, C. D. (2004). *Behavior Analysis & Learning*, 3rd Ed. Mahway, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates. p. 258.
- Polit, D. F & Beck, C. T. (2006). *The content validity index: are you sure you know what's being reported? Critique and recommendations. Research in nursing & health*, 29(5), 489–497.
- Strauss, Anselm; & Corbin, Juliet. (1990). *Basics of qualitative research*. Sage publications.
- Sweeney L, Moss-Morris R, Czuber-Dochan W, Belotti L, Kabeli Z, Norton C. (2019). *'It's about willpower in the end. You've got to keep going': a qualitative study exploring the experience of pain in inflammatory bowel disease. British Journal of Pain*. 13(4):201-213.
[doi:10.1177/2049463719844539](https://doi.org/10.1177/2049463719844539)

- Vohs, K. D., & Baumeister, R. F. (2004). *Understanding self-regulation*. In R. F. Baumeister & K. D. Vohs (Eds.), *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications* (pp. 1-9). New York, NY: Guilford.
- Weir, K. (2012). *What You Need to Know about Willpower: The Psychological Science of Self-Control*, Copyright © American Psychological Association.

استناد به این مقاله: قندی‌زاده، مجید، جهانگیرزاده قمی، محمدرضا، احمدی، محمدرضا. (۱۴۰۲). مدل مفهومی اراده بر اساس منابع اسلامی، فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، ۱۴(۵۶)، ۱-۳۷.

DOI: 10.22054/qccpc.2023.70026.3012

Counseling Culture and Psychotherapy is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی